

■ Усё, што вы хацелі ведаць пра...

ДАГІСТАРЫЧНЫХ ЖЫВЁЛ НА НАШАЙ ЗЯМЛІ

Калі заходзіць размова пра старажытных насельнікаў планеты, многія з нас узгадваюць найперш дыназаўраў ды мамантаў. Але і да іх існавалі не менш цікавыя прадстаўнікі жывёльнага свету. З імі знаёміць дацэнт кафедры інжынернай геалогіі і геофізікі геаграфічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, палеантолаг Аляксандр МАТУЗКА.

Дэвон (пачаўся 419,2-3,2 млн гадоў таму) называюць эпохай рыб, бо ў гэты перыяд актыўна развіваліся пласцінаскурныя рыбы, у якіх сталі з'яўляцца зубы. Абжывалі сушу першыя пазваночныя. Самымі яркімі прадстаўнікамі эпохі сталі ракаскарпіёны, вядомыя таксама як марскія скарпіёны, альбо зўрыптэрыды. Яны вадзіліся ў марях на мелкаводдзі, і маглі не толькі плаваць, але і поўзаць. У працэсе эвалюцыі ракаскарпіёны перабраліся ў прэсную ваду. Нядаўна закам'янелага ракаскарпіёна знайшлі ў шахце Салігорска.

Зуб дарослага маманта.

Самым яркім і пазнавальным, а да таго ж буйным прадстаўніком групы быў шарсцісты мамант. Акрамя мамантаў, на тэрыторыі Беларусі жыў пячорны мядзведзь — дагістарычны насарогаў (зніклі прыкладна 9-14 тысяч гадоў таму). Ад сваіх сучаснікаў яны адрозніваліся тым, што ногі ў іх былі карацейшыя, а цела і галава моцна выцягнутыя. З прадстаўнікоў мамантавай фаўны ў Беларусі таксама знойдзены рэшткі бізонаў і паўночных аленьяў, аўцабыкоў.

Самы багаты палеанталогічны матэрыял на тэрыторыі краіны дастаследчы атрымліваюць у ваколіцах Смаргоні. На другім месцы па запасах «старажытнасцяў» — гранітны кар'ер у Мікашэвічах. Тут знаходзяць рэшткі палеагенавых акул, мамантаў, шарсцістых насарогаў. Замыкае тройку Жлобін. Час ад часу пры раскопках у вялікіх гарадах сустракаюцца рэшткі мамантаў. Напрыклад,

Так выглядалі «прыбіральшчыкі» трылабіты.

некалькі гадоў таму на сталічнай вуліцы Машынабудаўнікоў, у рэчышчы старажытнай Свіслачы, было знойдзена 19 асобін старажытных сланоў розных узростаў.

Людзі знаходзяць губкі, калі капаюць агарод.

па біярэсурсах» Сяргей ДРАБНЯНКОЎ адзначае, што цмокі вельмі падобныя да трытонаў — жывёл з атрады хвастатых земнаводных. Яны вядуць як водны, так і наземны лад жыцця, валодаюць здольнасцю да рэгенерацыі. З іншага боку, цмок падобны і да змяі, культ якой быў пашыраны ў нашых продкаў.

Акрамя лятучага змея, у беларускім bestыярні таксама існуюць цар усіх ракаў Хабёр, цар вужыны Жалгіун-Каралюс (балцкая назва), цар птушак Кук, кароль кашэчы — Варгін. Вядомы Яшчар — магчымае адгалінаванне вобразу Цмока, вужалкі — дачкі змяінага караля, а таксама чорная калматая жывёліна — Меша. Трапіць на шлях міфічных істот цяжка. Хоць на пошукі цмока ўжо ладзіліся адмысловыя экспедыцыі. Праўда, старажытнюю істоту злавіць не удалося — ён дужа хітры і спрытны.

Марына ШЫПУЛЬКА

ЧАМУ НА БЕЛАРУСІ НЕ БЫЛО ДЫНАЗАЎРАЎ?

З часоў архея (3,5 млрд гадоў таму) да нас дайшлі не жывёлы, а толькі сляды іх жыццядзейнасці — страматаліты. У кембрыі (541-1 млн гадоў назад) з'явіліся губкавыя, альбо спангіяты. Жыхары мора з'яўляюцца аднымі з самых прымітыўных шматклетачных жывёл. Яны служылі біялагічнымі фільтратарамі вады. Здарэацца, людзі іх знаходзяць, калі капаюць агарод. Часта трапляюцца эндацэрасы — вялізныя галаваногія малюскі. Цела драпежніка, падобнага да гіганцкай цыгары, магло дасягаць трох метраў. Ранні палеазой называюць часам трылабітаў, хоць у Беларусі палеантолагі знаходзяць іх вельмі рэдка. Марскія членістаногія былі першымі біялагічнымі «прыбіральшчыкамі». Харчуючыся беспазваночнымі, трылабіты тым самым ачышчалі марское дно.

ДЗЕ АДКОПВАЮЦЬ МАМАНТАЎ?

У познім плейстацэне (70-10 тысяч гадоў назад) на планеце сфарміраваўся цэлы фаўністычны комплекс млекакормячых жывёл, таксама вядомы як «мамантава фаўна».

■ У свеце жывёл

ЗНАЁМЦЕСЯ: ПТУШКА 2016 ГОДА Ў БЕЛАРУСІ,

ЦІ ЧЫМ НЕЗВЫЧАЙНЫ ЗВЫЧАЙНЫ ГОГАЛЬ

Зусім хутка ўсіх аматараў прыроды чакаюць шматлікія акцыі і конкурсы ад «Аховы птушак Бацькаўшчыны», падчас якіх можна будзе бліжэй пазнаёміцца з гэтым чорна-белым прыгажунам, а таксама зрабіць яго жыццё крышчу больш шчаслівым.

Фота Віктара КАЗЛОЎСКАГА.

Па словах супрацоўніка па прыродаахоўных пытаннях АПБ Вольгі ЛУКШЫЦ, гогаль не будзе гняздо на зямлі, як большасць суродзічаў з сямейства качыных, а займае дуплы старых дрэў. «На многіх тэрыторыях уздоўж азёр і рэк засталася мала старых дуплаватых дрэў, і птушкі не могуць знайсці прыдатнага месца для гнязда, — расказвае Вольга Лукшыц. — Вырашыць праблему могуць біятэхнічныя мерапрыемствы: пабудаваць «дупло» можа любы чалавек. Мы раскажам, як зрабіць домік для гогаля, правядзём майстар-класы для ахвотных і разам будзем вырашаць «кватэрнае пытанне» птушак. Асобную ўвагу нададзім вясенняму і асенняму палыванню на вадаплаўных: гогаль не з'яўляецца паляўнічым відам, але часта церпіць з-за неадукаванасці паляўнічых».

Якія ж цікавыя факты звязаны са звычайным гогалем?

➤ Звычайны гогаль — адзін з 15 відаў качак, якія гняздуюцца ў Беларусі.

➤ Радзімай гогаля лічыцца Паўночная Амерыка, адкуль птушка перабралася спатачку ў Азію, а затым распаўсюдзілася па ўсім паўночным паўшар'і.

➤ Увесну беларускія гогалі аднымі з першых спяшаюцца на радзіму з зімовак у Заходняй Еўропе. Некаторыя асобі-

ны застаюцца на зіму і ў нашай краіне.

➤ З лютага самцы пачынаюць такаваць — выконваюць адмысловы «танец», які прыцягвае самак. Качар распускае хвост, закідае галаву, «бразгоча» голасам і падымае вакол сябе фантан пырскаў.

➤ Гогаль — качка, якая гняздуюцца ў дуплах дрэў. Домам для іх становяцца і спецыяльныя гнездавыя скрыні (гагалятнікі), якія чалавек можа развесіць недалёка ад вады. Менавіта дзякуючы ім гэтая птушка вырашыла «кватэрнае пытанне», павялічыла сваю колькасць у Беларусі і ў 2004 годзе пакінула Чырвоную кнігу.

➤ Пры недастатковай колькасці дуплаў у месцах гняздоўя паміж самкамі назіраюцца бойкі за авалоданне гняздом. Нярэдка ў адным дупле нясуцца адразу дзве качкі гогаля.

➤ Качаняты выскокваюць з дупла на покліч маці. Першы выхад у вялікі свет можа пачынацца з 15-метровага скачка! Птушаняты не ўмеюць лётаць і проста парашутуюць, растапырыўшы крыльцы і перапонкі на лапах.

➤ Гогаль харчуецца воднымі насякомымі, ракападобнымі

і малюскамі. Ежу здабывае са дна на глыбіні да 10 метраў.

➤ Самы стары гогаль, каля якіх ёсць старыя лясы. Можа жыць на азёрах сярод мохавых балот, дзе слабая кармавая база і іншыя качак не сустраэнь.

➤ Гогалі ў палёце можна вызначыць нават з заплушчанымі вачамі: у яго па-асабліваму «свішчуць» крылы.

➤ Самы стары гогаль, па даных кальцавання, пражыў 16 гадоў і 11 месяцаў.

➤ Магчыма, назва «гогаль» узнікла ад чувашскай мянушкі «гогул». Падобныя назвы ёсць у чэшскай (hohol severni), славацкай (hlaholka severska), польскай (gagol), латышскай (gegals) мовах. Англічане вырашылі звярнуць увагу на жоўты колер вачэй качара і назвалі яе «Goldeneye» («залатое вока»).

➤ Птушка 2016 года ў Беларусі — галоўны герой фразеалагізма «хадзіць гогалем». Устойлівае словазлучэнне, якое азначае «мець бравы, незалежны выгляд», нарадзілася выключна дзякуючы незвычайнай паходцы гэтай птушкі. Яна ходзіць павольна і перавальваючыся, нібы важная, самазадаволеная асоба

■ У свеце раслін

ЦУКРОВЫЯ «СЛЁЗЫ» І ПРЫСМАКІ З ЛІСЦЯ

Клён — адно з самых прыгожых ліставых дрэў, якое расце ў Беларусі. Але ці шмат мы пра яго ведаем?

Адкуль да нас прыйшоў клён? Палеантолагі знайшлі «прапрадзедкаў» гэтага роду ў верхнемелавых адкладах Анадырскага і Лена-Калымскага басейнаў. Нялёгка ўявіць, што клён, больш паўднёвае дрэва, шамацеў лісцем у Грэнландыі, на Шпіцбергене. Ён падняўся ў горы Усходняй Азіі, быццам бацьку ў тым выратаванне ад пагібелі. І цяпер там найбольш поўна прадстаўлены ўсе віды клёна. З гэтых мясцін пачалося паступовае перасяленне дрэва на іншыя тэрыторыі — у Амурскую вобласць, Еўропу, Японію і нават на астравы Малайскага архіпелага.

Першым некалькі стагоддзяў таму ў баярскія і манастырскія сады прыйшоў клён вастралісты — яго высаджвалі пад малады месяц, захутвалі ў рагожы, прывучаючы да пераменлівага надвор'я сярэднярускай паласы. У пачатку XVII стагоддзя пачалося ўвядзенне ў паркавую культуру іншых відаў — татарскага, ясенялістага, манчжурскага.

Клён вастралісты дае сок жаўтаватага колеру. Да таго ж ён здольны «плакаць», як толькі вільготнасць паветра павышаецца: з месцаў разрыву чаранкоў лісця падаюць кропелькі. А вясной на саладкаваты сок злітаюцца розныя насякомыя. Калі «смаката» крыху забродзіць, усе кузуркі на месцы «засынаюць». Дарэчы, кляновы сок ні ў чым не саступае бярозавому, у ім 2-3% цукрозы і вінаграднага цукру. У амерыканскага клёна сок яшчэ саладзейшы (4-6%). Ён лічыцца самым цукровым сокам дрэва і вельмі блізка да сыравіны, з якой робяць трысняговы цукар. Пра якасці «кляновыя слёзы» індзейцы Паўночнай Амерыкі ведалі задоўга да з'яўлення

Зграбныя лісточкі клёна серабрыстага.

там еўрапейцаў. Для іх ён быў вельмі важным прадуктам харчавання. У былыя часы нашы пращурцы выпарвалі з клёна цукар.

Калі ўлічваць, што маецца мноства незвычайных формаў, то клён можна назваць самым дэкаратыўным дрэвам. Ён эфектна выглядае ў розных пасадах: выкшталцонныя лісточкі клёна серабрыстага і Шведлера могуць супернічаць з букетам самых экзатычных кветак. Формы клёна вастралістага гараць чырванню на працягу ўсяго сезона. Ёсць у іх і ашчэ адна перавага: ствараючы шчыльную крону, пасады гэтых дрэў яшчэ і ахоўваюць ад спекі, пылу, шуму. Да таго ж клёны энергічна засвойваюць з атмасферы талуол і бензол, ачышчаючы ад шкодных рэчываў паветра і выдзяляючы фітанцыды, якія забіваюць мікраарганізмы.

ЦІКАВЫЯ ФАКТЫ

Кожнае дарослае дрэва цукровага клёна можа даць за дзень больш як 10 літраў соку, за год — ад 50 да 100 літраў. За вясенні сезон — ад 2,5 да 10 кг цукру. Для параўнання: з 1 кілаграма буракоў атрымліваюць у сярэднім 160-170 грамаў цукру.

Галінка клёна стала эмблемай Канады з пачатку XVIII стагоддзя. А ў XX ст. кляновы ліст заняў годнае месца і на дзяржаўным сцягу, з часам ён стаў сімвалам нацыі.

У некаторых рэгіёнах Японіі папулярны перакус — кляновыя лісце ў фрыцюрцы. Яго вытрымліваюць год у бочках з соллю, потым пакрываюць асаблівым салодкім цестам і смажаць у алеі.

Кляновыя алеі з блізка пасаджанымі дрэвамі — 5-7 метраў — чудаўны біяэнергетычны калідор.

Таццяна МАЦЕЕВА

Кляновае лісце ў фрыцюрцы.